

Nauja monografija apie Bernardiną Ochiną ir ankstyvąjį Italijos evangelizmą

Camaioni, Michele. 2018. *Il Vangelo e L'Anticristo: Bernardino Ochino tra francescanesimo ed eresia (1487–1547)*. Istituto italiano per gli studi storici di Napoli. Bologna: Società Editrice il Mulino, 601 p. ISBN 978-88-15-27853-1 [„Evangelija ir Antikristas. Bernardinas Ochinas: nuo pranciškonybės iki erezijos (1487–1547)“]

Dainora Pociūtė

Literatūros, kultūros ir vertimų tyrimų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas dainora.pociute@ff.vu.lt

1487 m. Sienoje gimęs Bernardinas Ochinas (Bernardino Tommasini) – išskirtinė XVI a. Italijos ir Europos religinė figūra, ne vieno XX a. Reformacijos tyrėjo laikyta bene žymiausia italų protestantizmo asmenybe. Dvi pamatinės monografijos apie Ochiną, dariusios poveikį Europos Reformacijos vertinimui, parašytos vokiečių ir amerikiečių istorikų. Tai Karlo Benratho *Bernardino Ochino von Siena. Ein Beitrag zur Geschichte der Reformation* (Braunšvigas, 1892) ir Rolando H. Baintono *Bernardino Ochino esule e riformatore senese del Cinquecento (1487–1563)* (Florencija, 1940). Dėmesio Ochinui skyrė ir italų istorikai: Italijos protestantizmo istoriografijos tėvas, klasikinės studijos *Eretici italiani del Cinquecento* autorius Delio Cantimori¹, Benedetto Nicolini² ir kt. Šiuose darbuose Ochinas įvertintas kaip ypatingas, antidogminis Reformacijos mąstytojas, religinės fragmentacijos ir doktrinų kovų amžiuje drąsiai ir atvirai gynęs evangeliškąją tiesą, stojęs į kovą ne tik su Roma – „Antikristo karalystės“ sostu, bet ir kėlęs iššūkius magistralinėms protestantizmo religinėms sistemoms, gynęs tolerancijos principus. Toks Ochino, Benratho įvardyto „visų konfesijų eretiku“, įvaizdis atspindėjo romantizuotą Reformacijos herojaus paveikslą, tačiau nepakankamai atskleidė kompleksinę religinių XVI a. procesų dinamiką.

¹ Cantimori, Delio. 1929. Bernardino Ochino. Uomo del Rinascimento e riformatore. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa* 7, vol. 30, fasc. 1, 5–45.

² Nicolini, Benedetto. 1935. *Bernardino Ochino e la Riforma in Italia*. Napoli: Riccardo Ricciardi Editore; Nicolini, Benedetto. 1939. *Il pensiero di Bernardino Ochino*. Napoli: Riccardo Ricciardi Editore.

Nuo XX a. pabaigos istoriografijoje pateikta daug naujų Italijos evangelizmo raidos aspektų, o Romos bažnyčios santykiai su reformaciniais procesais buvo išnagrinėti nepalyginamai detaliau negu XX a. pradžioje. Daug istorinių vertinimų pakito atsivėrus Italijos Inkvizicijos archyvams, kuriuose saugojama medžiaga parodė intensyvią evangelizmo mastą aukščiausių Bažnyčios hierarchų sluoksniuose ir atskleidė naujų kontreformacinių strategijų ypatumų. Taigi, nepaisant to, jog Ochinui netrūko istorikų dėmesio, nauja monografija labai laukta kaip tyrimas, sutelkęs ir įvertinęs platesnius kontekstus.

Ochinas yra ne tik ikoninė XVI a. Italijos evangelizmo figūra, bet ir raktinis italų disidentizmo – unikalaus XVI a. religinio gyvenimo reiškinių, paveikusių visos Europos Reformacijos istoriją, – simbolis. Ochino gyvenimas skyla į du etapus: pranciškonų observantų, vėliau – kapucinų vienuolio, gyvenimą tėvynėje iki pasitraukimo iš Italijos 1542-ųjų rugpjūtį ir religinio disidentų emigracijoje gyvenimo kelią, kuris driekėsi nuo Ženevos, kitų Šveicarijos miestų, Vokietijos ir Anglijos iki Lenkijos ir Lietuvos (senatvėje, pačioje gyvenimo pabaigoje). Ochino veikla antruoju laikotarpiu turėjo didelį poveikį Vidurio ir Rytų Europos, o tiesioginiai Ochino ryšiai su Mikalojumi Radvilu Juodoju ir jo religine aplinka – ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Reformacijos procesams. 1564 m., Žygimantui Augustui paskelbus Parčevo ediktą, uždraudusį užsieniečiams eretikams gyventi Lenkijoje ir Lietuvoje, iš šalies turėjęs pasitraukti Ochinas prisiglaudė Moravijoje, viename iš Europos antitrinitorizmo ir anabaptizmo židinių – Austerlice (dabar Slavkovas, Čekija), savo tautiečio disidentu, Simono Budno bendraminčio Nicolò Parutos namuose. Ten 1564–1565 m. žiemą mirė³.

Nepaisant dramatiškos disidentų lenties turėjęs laimės sulaukti garbingo amžiaus, Ochinas nugyveno tarsi du gyvenimus: 55-erius trukusį vienuoliškąjį gyvenimą tėvynėje, kur išgarsėjo kaip žymiausias savo meto Italijos pamokslininkas, kviestas į visus Italijos miestus, bažnyčias ir aristokratų dvarus, ir iki amžiaus galo vingiavusį disidentų gyvenimą, kurio metu parašė svarbiausius savo veikalus, vedė, susilaukė vaikų. Emigracijos laikotarpiu išspausdinti žymiausi Ochino darbai jau XVI a. Europoje pasklido ne tik italų ir lotynų, bet ir vokiečių, anglų, lenkų kalbomis.

Ne vienoje šalyje gyvenusio disidentų likimas, aktyvi publikacinė veikla, pagaliau – subtili, bet provokuojanti religinė refleksija, ilgainiui lėmusi konfliktus su Šveicarijos reformatų bažnyčia ir suformavusi Ochino heterodoksinės minties prielaidas, nulėmė svarbų Ochino vaidmenį ne tik Italijos istoriniame kontekste. Ochinas Europos religiniams procesams Europoje yra padaręs įvairiapusį ir iki galo dar neišanalizuotą poveikį.

Solidi 600 puslapių Michele Camaioni studija skirta Ochino gyvenimui Italijoje ir ankstyvajam emigracijos Šveicarijoje ir Vokietijoje laikotarpiui aptarti ir apima gyvenimo ir veiklos vertinimą iki 1547 m. Tyrimas baigiamas ties 1548 m., kai, protestuodamas prieš Imperijos teritorijose įvestą toleranciją liuteronams atmetant kitas reformuotas konfesijas, Ochinas su savo tautiečiu Pietro Martire Vermigli priėmė Cantenbury arkivyskupo Thomo Cranmerio kvietimą atvykti į Londoną ir įsitraukti į anglikonų bažnyčios kūrimo veiklą. 1549–1553 m. Ochinas veikė Londone, o nuo 1553-ųjų vėl buvo Šveicarijoje.

³ Plačiau apie Ochino ryšius su Lenkija ir Lietuva žr. Pociūtė, Dainora. 2008. *Maištininkų katedros. Ankstyvoji Reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*. Vilnius: Versus aureus, 385–389, 523–537.

M. Camaioni monografija rašoma iš itališkosios perspektyvos: autorius detaliai analizuoja Ochino religinės tapatybės ir Italijos religinio gyvenimo kontekstus iki Inkvizicijos atkūrimo 1542 m. vasarą ir aptaria Ochino darbuose, publikuotuose per pirmuosius penkerius emigracijos metus, reprezentuotą Romos bažnyčios kritiką. M. Camaioni įtikinamai parodė, kad Ochinas tikėjosi reformacinių pokyčių Italijoje, o jo egzilis buvo pagrįstas sugrįžimo į Italiją viltimi, galutinai mirusia 1547 m., publikavus Tridento dekretą apie nuteisinimą, kuriame karštai Ochino ir viso anktyvojo protestantizmo lyderių gintas mokymas apie nuteisinimą vien tikėjimu buvo pasmerktas kaip eretiškas.

M. Camaioni tyrimas padalytas į keturias dalis, išdėstytas chronologiškai: Ochino pranciškoniskąjį gyvenimą (iki 1532 m.); Ochino veiklą kapucinių vienuolijoje, kurios metu jis išplėtojo savo pamokslininkystės meną; vadovavimo kapucinių vienuolijai laikotarpį (1538–1342 m.); pirmąjį emigracijos penkmetį (1542–1547 m.). Monografijoje detalai reprezentuojamas Ochino religinės brandos tėvynėje procesas, veiktas vietinės italų religinio gyvenimo tradicijos ir naujosios Neapolio spiritualų lyderio Juano de Valdėso minties. Daug dėmesio skirta nuteisinimo vien tikėjimu doktrinos Europoje aspektams, plėtotiems tiek nekilmingo ir dar gyvų pagoniškų tradicijų visuomenėje augusio Martino Lutherio, tiek Venecijos patricijaus, Romos bažnyčios elito atstovo, Ochino bendraminčio kardinolo Gasparo Contarini. Autorius apibendrina paraleles tarp Lutherio ir Ochino, išryškino ne tik pagrindinę juos vienijusią idėją apie išganymą vien tikėjimu, brandintą jų mintyse nepriklausomai Italijoje ir Vokietijoje, bet ir kai kuriuos epizodus: 1505 m. Lutheris įstojo į augustijonų vienuolius Erfurte, Ochinas – į pranciškonus gimtojoje Sienoje; vienuolijose jie pradėjo savo dvasinį kelią, vedusį į reformas. Beje, jaunasis Lutheris, dar niekam nežinomas vienuolis, 1511-aisiais atlikto didžiausios savo gyvenimo kelionės į Italiją metu lankėsi ne tik Romoje, bet ir Ochino gimtojoje Sienoje, po poros dešimtmečių tapusioje vienu aktyviausiu Italijos protestantizmo židiniu. Vis dėlto žymiojo italų pamokslininko konversija buvo daug lėtesnė negu Vokietijos Reformacijos lyderio: nuo Romos bažnyčios jis atsiskyrė tik po beveik 40 m. trukusios vienuoliškos veiklos, 1542 m. rugpjūtį, kai sužinojo apie Romos sprendimą imtis jo veiklos tyrimo. Vietoj kelio į apklausą Romoje Ochinas pasirinko emigraciją į Ženevą. Pirmoje knygos dalyje autorius įtaigiai aptaria ir XVI a. pirmųjų dešimtmečių pranciškonų vienuolijos veiklos Italijoje kontekstus. Vis dėlto, nepaisant vienuoliškąjį Ochino gyvenimą praturtusių kontekstinių paralelių, beveik trisdešimt metų (iki 1553 m.) trukęs pranciškoniskasis gyvenimas, pripažįsta M. Camaioni, kaip ir anksčiau, lieka mažiausiai pažiniu Ochino gyvenimo laikotarpiu.

Antroje ir trečioje knygos dalyse autorius plačiai analizuoja Ochino pamokslininkystės veiklą, ryšius su spiritualų judėjimui simpatizuojančia Italijos aristokratija, kapucinių ordino reformos svarbą ir Neapolio spiritualų lyderio Juano de Valdėso įtaką Ochiniui, detalai rekonstruoja kapucino generolo kelionių po Italiją kultūrinius ir sociopolitinius kontekstus, aptaria Ochino reformacinės minties ištakas.

Ketvirtoje veikalo dalyje daug dėmesio skiriama polemikai dėl nuteisinimo sampratos 1541 m. vykusio Regensburgo bažnytinio susirinkimo metu. Kardinolas Gasparo Contarini, Regensburge pasiekęs kompromisą su protestantais dėl nuteisinimo doktrinos pritariant *duplex iustitia* principui (nuteisinimas tikėjimu, kuris reiškiasi gerais darbais),

nebuvo palaikomas konservatyviosios kardinolų grupės. Vildamasis pokyčių oficialiojoje Bažnyčios doktrinoje, 1541 m. kovą Ochinas Venecijoje publikavo nedidelį itališkų savo pamokslų, sakytų 1538–1539 m. Lukoje ir Venecijoje rinkinį, skirtą evangeliškajai nuteisinimo doktrinai, ir taip išitraukė į aukščiausioje bažnytinėje hierarchijoje vykstančią polemiką dėl nuteisinimo. „Beneficio di Cristo“ („Kristaus malonė“) – centrinė Ochino ir viso ankstyvojo italų evangelizmo kategorija – pamoksluose buvo interpretuojama kaip ypatinga krikščioniškojo nuteisinimo priemonė bibliiniame kontekste. Monografijoje detalai aptariami konservatyviųjų Bažnyčios jėgų žingsniai diskredituoti Ochino mintį kaip eretišką. Vienas aktyviausių Ochino oponentų – dominikonas Ambrogio Catarino Politi – jau nuo 1540 m. įtarė Ochiną esant Valdèso būrelio nariu. Būrelyje plėtotą „liuteroniškąją“ ereziją Politi netrukus viešai kritikavo savo veikale *Compendio d'errori e inganni luterani (Liuteronų klaidų ir apgavysčių santrauka, 1544)*. M. Camaioni detalai rekonstruoja ir Ochino pasitraukimo iš Italijos išvakarių kontekstą, intensyvų Ochino pamokslavimą Mantuvoje, Bolonijoje, Veronoje, Venecijoje, bendravimą su aristokratija (Caterina Cibo, Gonzagomis, kardinolu Contariniu), viešą 1542 m. pirmojo Venecijoje „eretikui“ Giulio da Milano iškelto proceso kritiką. Pastarasis poelgis dar labiau suvaržė Ochino galimybes, jo paties žodžiais, kalbėti tiesą. 1542 m. liepos 15 d. Veronoje Ochinas gavo laišką, kuriuo jam buvo nurodyta skubiai prisistatyti į Romą susitikti su popiežiumi Pauliumi III. Kardinolo Alessandro Farnese paaiškinime buvo nurodyta, kad kvietimas susijęs su kai kuriais religinės disciplinos kapucinų ordine klausimais, tačiau Ochinas suprato, kad bus kalbama apie jį. Įtarimus sustiprino ir tai, kad, paprašęs kelionę atidėti dėl didelio karščio, Ochinas gavo naują skubų paraginimą. Galimybės skelbti, Ochino žodžiais, tikrąjį, neužmaskuotą Kristų, užsivėrė: 1542 m. rugpjūtį Apaštalų sostas paskelbė ir apie Inkvizicinio teismo Italijoje atkūrimą. Prieš palikdamas Italiją, Ochinas parašė laiškus savo artimiausiems bičiuliams, Ercole Gonzagai, Caterinai Cibo, Veronos vyskupui Gianui Matteo Giberti. Imituodamas kelionę į Romą, Bolonijoje aplankęs mirštantį kardinolą, bičiulį Gasparo Contarinį, Florencijoje Ochino susitiko su Pietro Martire Vermigli, kuris paliudijo taip pat esąs iškviestas ir patvirtino turįs žinių, jog jų laukia inkvizicinis procesas. Pabėgimą per Alpes į Šveicariją, aprūpinę pinigais ir arkliais, rugpjūčio pabaigoje Ochiniui padėjo suorganizuoti Giberti ir Gonzaga. Rugsėjo pradžioje Ochinas jau buvo Calvinio Ženevoje, o spalį Apaštalų soste plačiai buvo aptarinėjama žinia apie Ochino pabėgimą.

Ochino pirmieji emigracijoje metai buvo intensyvūs: 1542–1545 m. Ženevoje, 1545–1547 m. Augsburgė, 1547–1548 m. Bazelyje jis bendravo ne tik su Jeanu Calvinu, Heinrichu Bullingeriu, kitais Šveicarijos lyderiais, bet ir su Celio Secondo Curione, Sebastiano Castellione, Pietro Martire Vermigli ir daugeliu kitų. Egzilyje jis tęsė mėgstamą pamokslavimo veiklą, rengė pamokslų publikacijas, kuriose ėmėsi atviros Romos bažnyčios kaip Antikristo karalystės kritikos. Calviną įtikino Ochino nuoširdumas, o pasitikėjimą italų disidentu sustiprino ir nesėkmingi Katalikų bažnyčios bandymai Ochiną susigrąžinti atgal. Jau nuo 1545-ųjų pabaigos pastangas sutaikyti Ochiną su Roma dėjo ir jėzuitai. Heterodoksijos apraiškų, M. Camaioni nuomone, ankstyvojoje emigracinėje Ochino veikloje nematyti. Nors jau 1543 m. Šveicarijoje Ochinas buvo įskustas kaip antitrinitorizmo idėjų simpatikas, šie įtarimai nepasitvirtino. Ochino publikuojami veikalai plačiai sklido tiek

Europoje, tiek pačioje Italijoje. Tarp jų ir žymusis laiškas Sienai (*Epistola alla Balìa di Siena*), vadinamas Italijos evangelizmo konfesija, publikuotas 1543 m. lapkričio 1-ąją, bet rankraščiu plitęs jau anksčiau ir pasiekęs Karaliaučių, kuriame tuo metu gyveno lietuvių evangelizmo pradininkas Abraomas Kulvietis (apie 1510–1545 m.), gimtojoje Ochino Sienoje 1539–1540 m. studijavęs teisę. 1543 m. Kulvietis, kaip ir Ochinas, emigracijoje parašė laišką Bonai Sforzai – pirmąjį Lietuvos Reformacijos tekstą *Confessio fidei*, išspausdintą 1547 m.⁴ Jau nuo 1543 m. Ochino darbai pradėti publikuoti ir vokiškai.

M. Camaioni monografija liudija, kad Ochino intelektualinė biografija ir jo konversijos anatomija buvo chrestomatinis Reformacijos religinės savimonės brandos, procesinės konversijos pavyzdys ir detalai parodo ankstyvųjų naujųjų laikų mąstytojo religinės transformacijos kelią nuo pranciškonų vienuolio iki evangeliko. Knygoje atkuriamas tik pirmasis Ochino procesinės konversijos laikotarpis, tad paties autoriaus, o galbūt ir kitų tyrėjų laukia ne mažiau svarbus uždavinys imtis nuodugnių Ochino heterodoksinio tapsmo studijų, jo ryšių su ankstyvojo socinizmo judėjimu analizės ir poveikio Vidurio ir Rytų Europos, taip pat ir Lietuvos religinės minties istorijai, įvertinimo.

⁴ Pociūtė, Dainora, ed. 2011. *Abraomas Kulvietis: Pirmasis Lietuvos Reformacijos paminklas / The First Recorded Text of the Lithuanian Reformation. Abraomo Kulviečio Confessio fidei ir Johanno Hoppijaus Oratio funebris (1547)*. Studija, faksimilė, komentuos leidimas, vertimas į lietuvių kalbą / A Study, Facsimile, a New Edition with Commentaries and Translation into Lithuanian (*Monumenta Reformationis Lithuanicae*, t. 1). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.